

Shahid Bahonar
University of Kerman

Investigating of the Impact of Increased Tax Pressures on Tax Evasion and the Civilizational Structure of Kerman during the Qara-Khitai Period

Sahar Pourmehdizadeh¹ Saleh Pargari² Esmail Changizi³

1-PhD. Student, department of History, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email:

pourmehdizadeh7750@gmail.com

2- Corresponding author, Associate Professor, department of History, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Karaj, Iran. Email: pargari@khu.ac.ir

3- Associate Professor, department of History, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University, Karaj, Iran. Email: esmaeil.changizi@khu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
Received in revised
Accepted
Published online

Keywords:
*Qara-Khitai rulers,
people,
pressures,
tax evasion,
civilizational structure.*

ABSTRACT

Purpose: After assuming taking control of Kerman, the Qara-Khitai rulers turned to taxation as of the most crucial financial resources to cover the costs of governing their territory. Therefore, they focused on collecting various types of taxes, both permanent and extraordinary. The existence of these multiple taxes not only imposed significant pressure on the people of the region but was also exacerbated by several factors. Therefore, after examining the factors affecting the increase in tax pressures. The present study seeks to examine the methods of tax evasion and its impact on the structure and civilization of this region.

Method and Research: This article, utilizing historical investigation and an analytical approach, seeks to examine the impact of factors exacerbating tax pressures and their effects on tax evasion and the civilizational development of Kerman during the Qara-Khitai era. Accordingly, the primary question of this study is: what factors contributed to the increase in tax pressures on the people of Kerman during the Qara-Khitai rule?

Findings and Conclusions: The result of the research indicate that the methods of tax collection involved the granting of Iqta (Grant), the issuance of bills, Tasir (Estimated product evaluation), assignment of areas to individuals through the method of Muvada'a (contractual agreement), collection of taxes from of goods, determining taxes based on individuals' financial capacity, as well as competition among administrative leaders, misconduct of the princes and government officials, instigating competition among the Qara-Khitai princes by the central government exacerbated these pressures. However, at the same time, people also used methods such as abandoning their place of residence and moving to another location, hiding and going into flight and several other methods, which significantly impact on the destruction and ruin of cities and villages the structure of Kerman.

Cite this article: Pourmehdizadeh, Sahar, Pargari, Saleh, & Changizi, Esmail. (2025). Investigating of the impact of increased tax pressures on tax evasion and the civilizational structure of Kerman during the Qara-Khitai period. *Journal of Iranian Studies*, 24 (48), 31-52. <http://doi.org/10.22103/jis.2025.24850.2702>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.24850.2702>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

After taking over the government of Kerman Qara-khitai rulers, like other governments, turned to taxes as of the most important sources of finance to manage their territory. During their rule, they collected types of taxes, including permanent taxes and extraordinary taxes from the people in direct and indirect ways. The existence of different types of taxes not only caused pressure on the people, but several factors intensified these pressures, this is what present article is trying to answer. In this regard, the main question of the present article is what factors led to increase of tax pressures on the people of Kerman during the period of Qara-khitai rule how did the people of this region react to pressures and what methods did they use to evade taxes?

Methodology

The present writing is a type of fundamental research, based on an analytical method, conducted through the use of primary sources and new researches.

Discussion

1. Factors affecting the increase of tax pressures on the people of Kerman during the Qara-Khitai period.

Among the factors that intensified tax pressures and enabled tax collector free collectors to impose additional levies, the following may be noted:

1-1. Iqta (Grant): Iqta was a method by which rulers, instead of paying salaries to individuals, granted them a district so that they could benefit from its revenues.

1-2. Barat (bill of exchange): Barat consisted of documents issued by the local treasury to settle state obligations, including payments to soldiers, officials, pensioners, and government creditors.

1-3. Tasir (Estimated product evaluation)

1-4. Muvada'a (contracting): It was a method by which the government gave the privilege of taxing an area to individuals in exchange for receiving a certain amount of tax.

1-5. receiving tax in the form of goods

1-6. Determining the amount of taxation according to individual financial capacity.

1-7. The competition among Divani leaders to achieve a better position.

1-8. misconduct of the princes and government officials

1-9. the creation of competition between Qara-Khitai princes by the central government.

2- Tax evasion methods of Qara-Khitai rulers

Among the methods of tax evasion employed by the Qara-Khitai rulers, were the use of waqf (endowment) tradition, exploitation of disorder and weakness of the central government, and the payment of bribes to central government.

3- Methods of tax evasion by the people

Among the methods of tax evasion practiced by the people of Kerman the following can be mentioned:

3-1. abandoning their place of residence and moving to another location.

3-2. hiding and going into flight.

3-3. Concealing their houses.

3-4. paying bribes to tax collectors.

4- Factors affecting tax evasion

4-1. Exactions and pressures by tax collectors (arbitrary demands).

4-2. The heavy and unjust of taxes.

4-3. Absence of accurate tax registers.

4-4. Weak oversight within taxation apparatus.

4-5. Lack of payment guarantee for people.

Conclusion

Based on what has been discussed throughout the text, it can be concluded that:

1-Factors such as Iqta, Barat (bill of exchange), Tasir, Muvada'a (contracting), receiving tax in the form of goods, Determining the amount of taxation according to individuals financial capacity, competition among Divani leaders to achieve a better position, misconduct of the princes and government officials, the creation of competition between Qara-Khitai princes by the central government were among the most important causes contributing to intensification of tax pressures in Qara-Khitai rule of Kerman.

2- In response to tax pressures, people employed methods of tax evasion, including abandoning their place of residence, fleeing, Concealing their houses, and bribery.

3- In general, the factors influencing tax evasion can be attributed to arbitrary demands, The heavy and unjust of taxes, the absence of accurate tax registers, the weakness oversight within taxation apparatus, Lack of payment guarantee for people.

4- the tax pressures, which led to the flight of a large number of Kerman's inhabitants, devastated many urban and rural areas of this region and subjected. It to famine, insecurity, and destruction.

واکاوی تأثیر افزایش فشارهای مالیاتی بر فرارهای مالیاتی و ساخت تمدنی کرمان در عهد قراختیایان

سحر پورمهدی‌زاده^۱، صالح پرگاری^۲، اسماعیل چنگیزی^۳۱-دانشجوی دکتری، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. رایانامه: pourmehdizadeh7750@gmail.com۲- نویسنده مسئول، دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران. رایانامه: pargari@khu.ac.ir۳-استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران. رایانامه: esmaeil.changizi@khu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/ هدف: حکام قراختیایی پس از به دست گرفتن کار حکومت کرمان به منظور تأمین هزینه‌های اداره قلمرو خود به مالیات به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع مالی روی آوردند و وصول انواع مختلف مالیات اعم از دائمی و فوق‌العاده را وجهه همّت خود قرار دادند. وجود انواع مختلف مالیات‌ها نه تنها فشار زیادی بر مردم این ناحیه تحمیل می‌کرد، بلکه شیوه‌های جمع‌آوری مالیات‌ها و نوع عملکرد دولتمردان قراختیایی سبب تشدید این فشارها می‌گشت. نوشتار حاضر درصدد است پس از بررسی عوامل تأثیرگذار بر افزایش فشارهای مالیاتی، به بررسی روش‌های فرار مالیاتی و تأثیر آن بر ساخت تمدنی این ناحیه بپردازد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش/ رویکرد: مقاله حاضر با استفاده از روش بررسی‌های تاریخی و با رویکرد تحلیلی در پی بررسی تأثیر عوامل تشدیدکننده فشارهای مالیاتی و تأثیر آن بر فرارهای مالیاتی و ساخت تمدنی کرمان در عهد قراختیایان است. در همین راستا پرسش اصلی نوشتار حاضر عبارت است از این‌که: چه عواملی منجر به افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم کرمان طی دوران حاکمیت قراختیایان می‌شد؟
کلیدواژه‌ها: حکام قراختیایی، رعایا، ساخت تمدنی فرارهای مالیاتی، فشارها.	یافته‌ها/ نتایج: نتایج پژوهش حاکی از آن است که روش‌های جمع‌آوری مالیات‌ها به صورت واگذاری اقطاع، صدور برات، تسعیر (ارزیابی تخمینی محصول)، واگذاری مناطق به افراد به شیوه مواضعه، دریافت مالیات به صورت جنسی، تعیین میزان مالیات بر حسب استطاعت مالی افراد و رقابت سران دیوانی، سوء عملکرد شاهزادگان و عمال حکومتی و همچنین ایجاد رقابت بین شاهزادگان قراختیایی به وسیله حکومت مرکزی این فشارها را تشدید می‌کرد؛ اما در عین حال، مردم نیز از روش‌هایی همچون ترک محل زندگی و رفتن به مکانی دیگر، مخفی و متواری شدن و چند روش دیگر استفاده می‌کردند که این خود تأثیر بسزایی در خرابی و ویرانی شهرها، روستاها و ساخت کرمان می‌گذاشت.

استناد: پورمهدی‌زاده، سحر؛ پرگاری، صالح؛ چنگیزی، اسماعیل. (۱۴۰۴). واکاوی تأثیر افزایش فشارهای مالیاتی بر فرارهای مالیاتی و ساخت تمدنی

کرمان در عهد قراختیایان.. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۴ (۴۸)، ۳۱-۵۲.<http://doi.org/10.22103/jis.2025.24850.2702>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

براق حاجب، سرسلسله حکومت قراختیایان کرمان، پس از دستیابی به حکومت این ناحیه و اعلام سرسپردگی و التزام مالی و نظامی به حکومت مغولان و ایلخانان، همچون سایر حکومت‌ها برای اداره قلمرو خود به مالیات به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع مالی روی آورد، چنان‌که پس از وی جانشینانش نیز همین روند را دنبال کردند. آن‌ها در دوران حکومت خود به تأسی از مغولان و سپس ایلخانان انواع و اقسام مختلف مالیات‌ها: اعم از مالیات‌های دائمی (همچون: قبچور، قلان، چریک، تمغا، علف، علوفه، الاغ، طرح، حرز، گزیت) و مالیات‌های فوق‌العاده (همچون: توفیر و تفاوت، اخراجات، تکالیف دیوانی، صد یک، قسمت، جرمانه) را از مردم به طرق مختلف اعم از مستقیم و غیر مستقیم دریافت می‌کردند؛ لذا وجود انواع و اقسام مالیات‌ها نه تنها فشار زیادی بر مردم وارد می‌کرد، بلکه عواملی چند این فشارها را تشدید می‌کرد؛ امری که نوشتار حاضر درصدد پرداختن بدان است. از این رو پرسش‌های پژوهش حاضر عبارتند از: ۱- چه عواملی منجر به افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم کرمان در دوران حکومت قراختیایان شده بود؟ ۲- واکنش مردم این دیار به افزایش فشارهای مالیاتی چه بود و آن‌ها از چه روش‌هایی برای فرار از مالیات استفاده می‌کردند؟ ۳- این فرارها چه تأثیری بر ساخت تمدنی شهر کرمان داشت؟

۱-۲. پیشینه و ضرورت تحقیق

درباره مبحث مالیات در کرمان عصر قراختیایی از لابه‌لای برخی از آثار و پژوهش‌های مختلف به صورت کتاب، پایان‌نامه و مقالات می‌توان اطلاعات مختصر و اندکی به دست آورد. از جمله این آثار می‌توان به کتاب «قراختیایان از آغاز تا فرجام» اثر جمشید روستا و سحر پورمهدی‌زاده (۱۳۹۹) اشاره کرد. این کتاب که در ۸ فصل به رشته تحریر درآمده است در طی فصل‌های ششم و هفتم اطلاعات اندکی در باب برخی از منابع درآمدهای مالیاتی و انواع مالیات به دست می‌دهد. از میان پایان‌نامه‌ها، می‌توان به پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «اقتصاد کرمان از روی کارآمدن آل بویه تا پایان قراختیایان» نوشته ام‌البنین برخورداری (۱۳۹۲) اشاره کرد. در فصل چهارم این پایان‌نامه ضمن اشاره به برخی از مالیات‌ها در حکومت قراختیایان کرمان، اشارات مختصری نیز درباره نحوه برخورد محصلان مالیاتی با مؤدیان مالیاتی شده است. از دیگر پایان‌ها می‌توان به پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «حیات اقتصادی کرمان از سلجوقیان تا تیموریان» به قلم علیرضا کدخدازاده (۱۳۹۷) اشاره کرد. در این اثر نویسنده در طی فصل چهارم خود به برخی از مالیات‌های کرمان در دوره قراختیایان می‌پردازد.

از پژوهش‌های دیگر درباره مالیات کرمان، می‌توان به پایان‌نامه‌ای با عنوان: «مالیات‌ها و نظام مالیاتی در دوره ایلخانان» نوشته صفرعلی جمراسی فراهانی (۱۳۹۱) اشاره کرد. نویسنده در فصول دوم و سوم پژوهش خود، در طی بررسی انواع مالیات‌ها، فشارها و تعدیات مالیاتی محصلان مالیاتی و واکنش رعایا به این تعدیات اشارات کوتاهی به ناحیه کرمان داشته است. از مقالات مرتبط با بحث مالیات کرمان می‌توان به مقاله‌ای با عنوان: «مالیات در دوره ایلخانان» نوشته مسعود فرشیدنیا و سوسن رحمانیان (۱۳۸۸) اشاره کرد. در این مقاله در بررسی انواع مالیات‌ها و نوع عملکرد محصلان مالیاتی و تعدیات آنان در دوره ایلخانی، اشاراتی مختصر و گذار به ناحیه کرمان شده است. از دیگر

مقالات مرتبط با موضوع مورد بحث می‌توان به مقاله‌ای تحت عنوان: «بررسی منابع مالیاتی و روش‌های جمع‌آوری مالیات در قلمرو قراختاییان کرمان ۷۰۴-۱۹۶ق/۱۲۲۲-۱۳۰۴م)» اثر سحرپورمهدی زاده، صالح پرگاری و جمشید روستا (۱۴۰۲) اشاره کرد. در این مقاله در خلال بیان روش‌های جمع‌آوری مالیات، به برخی از عوامل مؤثر بر افزایش فشارهای مالیاتی، اشارات مختصری شده است، اما همه عوامل را مورد بررسی قرار نمی‌دهد؛ و از طرفی به روش‌های فرار مالیاتی و تأثیرات آن بر ساخت تمدنی کرمان هیچ اشاره‌ای نمی‌شود. از همین روی نوشتار حاضر بر آن است تا به صورت تحلیلی و با استفاده از منابع و تحقیقات جدید عوامل مختلف و مؤثر بر افزایش فشارهای مالیاتی و تأثیرات آن را بر فرارهای مالیاتی و ساخت تمدنی کرمان در این دوران را مورد بررسی قرار دهد و به سؤالات مطرح شده در این باب پاسخ دهد.

۱-۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر براساس هدف از نوع تحقیقات بنیادی و براساس ماهیت و روش از نوع تحقیقات تحلیلی است. برای این منظور داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز، از میان منابع و پژوهش‌های صورت گرفته استخراج گردیده و تا حصول نتایج علمی، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. به عبارت دیگر، این نوشتار با روش کتابخانه‌ای و با یادداشت‌برداری از منابع اصلی و نیز تحقیقات جدید انجام پذیرفته است و جمعاً تعداد قابل توجهی منبع واجد شرایط مورد بررسی واقع شده است.

۱-۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عواملی همچون واگذاری اقطاع، واگذاری مناطق به افراد به شیوه مواضعه، صدور برات، دریافت مالیات به صورت جنسی، تسعیر، تعیین میزان مالیات بر حسب استطاعت مالی افراد، رقابت سران دیوانی، ایجاد رقابت بین شاهزادگان قراختایی به وسیله حکومت مرکزی، سوء عملکرد شاهزادگان و عمال حکومتی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر افزایش فشارها و تعدیات مالیاتی در این دوره به شمار می‌رفته است. در مقابل این افزایش فشارها، مردم این ناحیه هم برای فرار از پرداخت مالیات به روش‌هایی همچون ترک محل زندگی و رفتن به مکانی دیگر، مخفی و متواری شدن، مخفی کردن خانه‌ها، پرداخت رشوه به محصلین مالیاتی روی می‌آوردند. در واقع، باید گفت ضعف نظام مالیاتی قراختاییان، سنگین بودن و ناعادلانه بودن مالیات‌ها و عدم تناسب میان پرداخت‌ها و درآمدها، نبود ضمانت پرداختی برای رعایا این فرارهای مالیاتی را تشدید می‌کرد. چنان‌که این فرارهای مالیاتی تأثیر مخربی بر ویرانی مزارع و روستاها، بروز قحطی، شورش‌ها و افزایش ناامنی و تاراج و تخریب شهرها می‌گذاشت.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. عوامل مؤثر بر افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم کرمان در عهد قراختاییان

در دوره حکومت قراختاییان علاوه بر این‌که تعداد زیادی از انواع مالیات اعم از مالیات‌های دائمی همچون: قبیچور، قلان، چریک، تمغا، علف، علوفه، الاغ، طرح، حرز، گزیت (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۱۷۵، ۱۷۸، ۳۳۲، ۳۳۶، ۳۵۵؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۹، ۷۸؛ همدانی، ۱۳۵۸: ب: ۱۸-۱۹) و مالیات‌های فوق‌العاده همچون: توفیر و تفاوت، اخراجات،

تکالیف دیوانی، صد یک، قسمت، جرمانه (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۳۶۱، ۴۴۳، ۴۴۵، ۴۷۱؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۰۰؛ همدانی، ۱۳۵۸: ۱۸) وجود داشت (پورمهدی‌زاده، پرگاری، روستا، ۱۴۰۲: ۲۴۹-۲۴۴) و باعث فشار بر مردم می‌شد، عواملی چند این فشارها را تشدید می‌کرد، و در واقع دست محصلان مالیاتی را باز می‌گذاشت تا اموال و سرمایه‌های مردم را به تاراج برند و مالیات‌های مضاعف از آن‌ها دریافت کنند؛ از جمله این عوامل می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۲-۱-۱. اقطاع: اقطاع از فعل قطع به معنی بریدن، سهم کردن (زمین) می‌باشد (لغت نامه دهخدا). و «در عرف مستوفیان آن است که پادشاه موجب امرا و لشکریان را که از دیوان مقرر و مجری باشد، متوجه بر موضعی دیوانی تعیین فرماید و بر ایشان مقرر و مسلم دارد و تا سال به سال از آنجا تصرف نمایند و رجوع با دیوان نکنند» (نخجوانی، ۱۹۷۶: ۴۸/۲). از این رو اقطاع روشی بود که حُکام در مقابل پرداخت موجب به افراد، ناحیه‌ای را به آن‌ها واگذار می‌کردند تا از عواید آن بهره‌مند شوند. این گونه اقطاع که از قرن چهارم هجری متداول شده بود، در کرمان پیش از حکومت قراختیایان یعنی سلجوقیان کرمان نیز وجود داشت (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۱). اما همچنان که افضل‌الدین کرمانی اشاره کرده است، این روش عاملی بر افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم کرمان به شمار می‌رفته است. وی در این باره می‌نویسد: «چه هر مُقَطَّع که می‌رسد، آنچه می‌بیند از حاصل وقت و موجود دخل می‌برد، و چیزی از مستقبل به طریق قرض یا بر سیل علف استخراج می‌کند و چون مُقَطَّع دیگری رسد، گرسنه و برهنه و کیسه‌ای تهی آورده که پر کند، تکلیف از سر می‌گیرد و تعذیب به رعیت آغاز می‌نهد» (افضل‌الدین کرمانی، ۱۳۳۱: ۱۶).

در میان قراختیایان به واگذاری اقطاعی اشاره شده است. در این باره آمده است که سلطان رکن‌الدین قراختیایی «ملوک و ملکات و خواتین و اقارب خود را مواضع مرتفع اقطاع داد و معایش بسیار ارزانی داشت» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۹). طبق این نوشته، می‌توان دریافت که انواع مختلف اقطاع در دوره قراختیایان وجود داشته است؛ چراکه در این نوشته ملوک در اشاره به حُکام و امرای نظامی و ملکات و خواتین در اشاره به خانواده و عشیره سلطان، و اقارب در اشاره به دیوانیان و درباریان آمده است. از این رو در این دوره سه نوع اقطاع که لمبتن از آن‌ها تحت عنوان اقطاع عشیرتی، اقطاع نظامی و اقطاع درباریان و دیوان‌سالاران یاد کرده است، قابل تشخیص است (لمبتن، ۱۳۷۲: ۱۱۶-۱۲۲). علاوه بر رکن‌الدین، سلطان قطب‌الدین قراختیایی نیز اقطاعی را به امیران نظامی خود واگذار نمود. در این باره آمده است: «از ملوک و امراء تازیک تاج‌الدین یعقوب را مزید قرب امتیاز داد و... به اقطاع کرامند او و فرزندانش را مستظهر گردانید» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۳۶). اما آنچه که پیداست، این است که در این دوران همچون دوران سلاجقه کرمان، این شیوه پرداخت موجب که به اقطاع استغلال نیز معروف بود (مدرسی طباطبائی، ۱۳۶۲: ۲۰/۲)، عاملی بر افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم به شمار می‌رفت؛ چنان‌که ترکان‌خاتون به دلیل مشکلات اقطاع و نارسایی‌های ناشی از آن به سه اقدام اساسی دست زد: اول: درصدد برآمد موجب لشکریان و نظامیان را از محل درآمدهای اقتصادی پرداخت کند؛ از همین روی در وهله اول به توسعه فعالیت‌های اقتصادی پرداخت. دوم: پرداخت موجب از طریق درآمدهای موقوفات را مورد توجه قرار داد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۴۳؛ روستا، پورمهدی‌زاده، ۱۴۰۰: ۱۴۱) و سوم نظارت بر اقطاع را پیگیری نمود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۱۸)؛ چراکه تا

پیش از این مناطق اقطاعی از ورود عمال دیوانی و دولتی مصون بودند. به عبارت دیگر، نظارت دقیقی بر روی مالیات‌های وصول شده به وسیله مَقَطَّعان وجود نداشت و مَقَطَّع در اقطاع خود دارای آزادی عمل کاملی بود و می‌توانست هرگونه مالیاتی را بر رعایا ببندد؛ لذا همین موضوع دست مَقَطَّعان را برای تشدید فشارهای مالیاتی بازمی‌گذاشت (لمبتن، ۱۳۶۲: ۱۲۴؛ سراج، ۱۴۰۰: ۱۶۱) تا آنجا که اقطاع‌داران از رعایای خود تحت عنوان بردگان یاد می‌کردند (پطروشفسکی، ۱۳۹۰: ۵/۲۳۰). در واقع، از آنجایی که در اقطاعات وظیفه جمع‌آوری مالیات یک ناحیه از طرف حکومت به اقطاع‌گیرنده واگذار می‌شد (فروزانی، ۱۳۹۴: ۳۳۶) و مَقَطَّع از یک طرف میان سلطان و از طرف دیگر میان مالک و زارع واسطه بود، و زارعان می‌بایست بدهی‌های مالیاتی خود را به جای دیوان مستقیماً به اقطاع‌دار پرداخت کنند (لمبتن، ۱۳۴۵: ۱۸۵)، لذا مَقَطَّع با دریافت این امتیاز نه تنها بر زمین و شبکه آبیاری، بلکه بر افراد آن ناحیه نیز تملک داشت، به همین دلیل، واگذاری اقطاع از طرف حکومت به افراد مورد نظر بر فشارهای مالیاتی می‌افزود؛ چراکه اقطاع‌داران که برای مدتی ناحیه‌ای به آن‌ها سپرده می‌شد، درصدد بودند هر چه سریع‌تر از طریق غارت روستاییان ثروت بیندوزند و غنی شوند (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۲/۴۹۴-۴۹۶). لذا ترکان‌خاتون با این اقدامات فشارهای ناشی از واگذاری اقطاعات را تا حدی کاهش داد؛ اما با مرگ وی به‌ویژه در دوران ضعف حکام قراختایی و دخالت بیش از پیش ایلخانان در امور حکومت کرمان، فشارها مجدداً تشدید شد؛ چنان‌که فضل‌الله همدانی اشاره می‌کند: در ناحیه بم به علت فشارهای مالیاتی مَقَطَّع، بسیاری از مردم آن‌جا رو به فرار گذاشتند (همدانی، ۱۳۵۸: ۲۹).

۲-۱-۲. برات: یکی دیگر از عوامل مؤثر بر افزایش فشارهای مالیاتی بر رعیت صدور برات بود. برات عبارت بود: از اسنادی که خزانه‌داری محلی برای پرداخت تعهدات دولتی به سربازان، مأمورین، مستمری‌بگیران و بستانکاران دولتی صادر می‌کرد (پطروشفسکی، یان، اسمیت، ۱۳۶۶: ۱۷). به عبارت بهتر، برات‌ها حواله‌هایی بودند که در ازای پرداخت مواجب و مستمری افراد که به نوعی از حکومت بستانکار بودند، صادر می‌شد تا از محل مالیات‌های ایالات آن‌ها را وصول کنند (کنارودی، ۱۳۸۷: ۹۱) از این رو باری مضاعف بر دوش رعیت بودند. چنان‌که لمبتن هم اشاره می‌کند، برات‌ها «فی نفسه سرچشمه فیاضی برای دزدی و اخاذی بودند» (لمبتن، ۱۳۴۵: ۱۷۲)، چراکه نه میزان و مقدار برات‌ها معلوم و مشخص بود و نه تعداد آن‌ها، و نه زمان و مکان صدور آن‌ها مشخص بود، به همین خاطر گاه در یک زمان مشخص چندین نفر برات به دست وارد ولایات می‌شدند و به واسطه آن رعایا درمانده می‌شدند (جوینی، ۱۳۷۸: ۲/۲۴۹). در چنین اوضاع و احوالی علاوه بر این که به تدریج امور مالی و مالیاتی دچار اختلال می‌شد، وصول برات‌ها نیز با مشکل مواجه می‌شد و راه را برای فساد و اخاذی و دزدی دستگاه مالی و نیز فشار بیشتر بر مردم را فراهم می‌کرد. علاوه بر این، گاهی کثرت حوالات صادره به حدی می‌شد که حوالات وصول نمی‌شدند؛ از این رو برخی از افراد که برات در دست داشتند، برای وصول آن‌ها حواله‌های خود را به نصف ارزش به دلالت می‌فروختند (لمبتن، ۱۳۴۵: ۱۸۳) و خود این موضوع باعث شیوع دلالتی و در نتیجه، صدور حوالات جعلی می‌شد، که نتیجه‌ای جز تشدید فشارهای مالیاتی بر مردم نداشت. بحث برات به‌ویژه در حکومت‌های محلی مثل قراختاییان کرمان شرایط اسفناک‌تری را ایجاد می‌کرد؛ چراکه این نوع حکومت‌ها نه تنها خود اقدام به صدور برات‌هایی برای پرداخت مواجب و تعهدات دولتی خویش می‌نمودند، بلکه از طرف حکومت مرکزی نیز حواله‌هایی

به آن‌ها صادر می‌شد و این موضوع فشارهای مالیاتی ناشی از صدور برات را چند برابر می‌کرد. به همین دلیل یکی از دغدغه‌های اصلی حُکام قراختایی ایجاد راهکارهایی برای کنترل صدور هرگونه مکتوب دیوانی مانند برات بود. بر همین اساس، یکی از اقدامات اساسی در این زمینه نشان‌دار کردن دیوان‌های مؤثر در امور مالی (اعم از دیوان وزارت، دیوان استیفا، دیوان نظر) به منظور نظارت هرچه بیشتر بر بروات و مکتوبات دیوانی بود. ظاهراً هدف از این کار جلوگیری و یا به حداقل رساندن تعدیات و بی‌نظمی‌های مالی و مالیاتی در این زمینه بود؛ به این صورت که هرگونه مکتوب دیوانی (مانند برات) می‌بایست از گذرگاه بررسی همهٔ این دیوان‌ها عبور کند و نهایتاً با تأیید همهٔ این دیوان‌ها به مرحلهٔ اجرا گذاشته شود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۳۳۷-۳۴۱). اما با وجود این، چنان که در دورهٔ اصلاحات غازان هم مشخص شد، عمدتاً بخشی از اخذی‌ها و فشارهای مالیاتی، ناشی از اخذی رسمی بود که بر حسب سلسله‌مراتب اداری و اجتماعی رواج داشت (لمبتن، ۱۳۴۵: ۱۷۷). چنان‌که گاه بیتکچیان رشوه‌ای می‌گرفتند و برات‌های صادر می‌کردند (یوسفی، ۱۳۵۰: ۳۹۰). به طور کلی مسألهٔ برات در حکومت مرکزی یعنی ایلخانان نیز، منشأ ظلم‌های زیادی بود، چنان‌که یکی از اصلاحات غازان مربوط به مسألهٔ صدور برات بود. به همین دلیل وی نیز با مسدود کردن راه نوشتن برات بر بیتکچیان، باسقاقان و مالکان، سعی کرد از فشارهای مالیاتی این بخش بکاهد، چنان‌که بر اثر این دستور کسی حق نداشت «یک من کاه و حبه‌ای زر در برات کند» (همدانی، ۱۳۷۳: ۱۴۲۷/۲).

۲-۱-۳. ارزیابی تخمینی محصول (تسعیر): عامل دیگری که دست محصلان مالیاتی را برای افزایش فشارهای مالیاتی باز می‌گذاشت، روش ارزیابی تخمینی محصول یا تسعیر بود که پیش از رسیدن حاصل صورت می‌گرفت؛ چراکه این‌گونه ارزیابی موجبات سوء استفاده‌های گوناگون عمال دیوان و افزایش مصنوعی میزان خراج به وسیلهٔ آن‌ها را فراهم می‌کرد (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۷۱۳/۲). از جمله مالیات‌هایی که به این روش در کرمان معمول بوده است، مالیات حرز بود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۳۷-۴۳۸)، که طبق آن میزان مالیات قبل از رسیدن محصول به طور تخمین معین می‌شد (نخجوانی، ۱۹۷۶: ۶۳/۲). از نمونه‌های مالیات حرز که در تاریخ قراختاییان کرمان به آن اشاره شده است، حرزی موسوم به حرز شرف الدینی است که بر اثر آن فشارهای زیادی به مردم وارد شده بود (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۳۷-۴۳۸). ظاهراً این‌گونه تسعیرها در کرمان روشی معمول بوده است؛ چنان‌که فضل‌الله همدانی اشاره کرده است. به سبب تسعیرهای فراوان، مردم ناحیهٔ بم «چون موی ضعیف و چون نال نحیف گشته» بودند (همدانی، ۱۳۵۸: ۲۹). چراکه این‌گونه تسعیرها تأثیر منفی بر وضعیت کشاورزی می‌گذاشت (نخجوانی، ۱۹۷۶: ۶۳/۲). چنان‌که ترکان‌خاتون پس از پیشنهاد ظهیرالملک شرف‌الدین حسن مستوفی مبنی بر تعیین حرز با آن مخالفت نمود؛ چراکه آن را موجب «تخریب بلاد و تعدیب عباد» می‌دانست. اما نهایتاً چون با موافقت اعضای دیوان به اجرا گذاشته شد و شرف‌الدین حسن مستوفی در این راه «تغلب و تعصب و بی‌رویتی» در پیش گرفت (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۳۷) و کمیّت حرز را به گونه‌ای تعیین کرد که فشار زیادی بر مردم وارد شد. و چنان‌که مؤلف تاریخ شاهی اشاره می‌کند «بر هر یک من حاصل سه من بر جریده حرز» ثبت کردند. این حرز که در تاریخ قراختاییان کرمان به حرز شرف‌الدینی معروف شده بود، از آن پس «مقیاس و اساس ظلم و تعدی اهل دواوین گشت» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۳۶، ۴۳۸). از نمونه‌های دیگر تسعیر که در دوران قراختاییان به آن اشاره شده است، باید به دوران حکومت جلال‌الدین سیورگتمش اشاره کرد که در نبود وی دامادش معزالدین ملک‌شاه آن را بر مردم کرمان تحمیل

کرد و منجر به فرار تعداد زیادی از سکنه این دیار شد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۷-۵۸). به همین دلیل، وصاف خواهان منع اخذ مالیات به این شیوه بود (آیتی، ۱۳۷۲: ۲۱۳). این گونه ارزیابی‌ها که ظاهراً در تمام دوران حکومت ایلخانان شایع بود، باعث شد که غازان‌خان اصلاحاتی را در این زمینه انجام دهد، چنان‌که به دستور وی تسعیر محصول سبز و نارسیده قبل از موعد قدغن گردید (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۷۱۴/۲).

۲-۱-۴. موضعه (ضمان): موضعه در لغت به معنی قرارداد، موافقت و قرار گذاشتن است (لغت‌نامه دهخدا). از این رو، روش موضعه روشی است که در آن حکومت امتیاز مالیات‌گیری یک ناحیه را در مقابل دریافت میزان مشخصی مالیات، به افراد واگذار می‌کرد. در این روش سر و کار حکومت در مورد مالیات ناحیه واگذار شده با شخص بود، نه با مردم آن ناحیه، این روش را که موضعه (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۸) ضمان یا مقاطعه (پطروشفسکی، یان، اسمیت، ۱۳۶۶: ۵۷) و قبالة‌الخراج هم می‌گویند (مدرسی طباطبائی، ۱۳۶۲: ۱۸/۲-۱۹) از عوامل مؤثر بر افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم به شمار می‌آمد، چراکه شخصی که متقبل پرداخت مالیات یک ناحیه به حکومت می‌شد، سعی می‌کرد برای به دست آوردن مالیات بیشتر، فشارهای زیادی به مردم وارد کند (لمبتن، ۱۳۴۵: ۱۷۱). در واقع، چون هیچ‌گونه نظارتی بر اعمال آن‌ها به عمل نمی‌آمد، آن‌ها آزادانه هرچقدر که می‌خواستند می‌توانستند مردم را تحت فشار قرار دهند (پیگولوسکایا و دیگران، ۱۳۵۳: ۳۶۰)؛ چنان‌که رشیدالدین و وصاف هم اشاره کرده‌اند، این روش از مهم‌ترین دلایل تشدید فشارهای مالیاتی بر رعیت بوده است (همدانی، ۱۳۵۸: ۲۴۳ و ۲۵۸؛ آیتی، ۱۳۷۲: ۲۴۰). از جمله مناطقی که حکام قراختایی به شیوه موضعه از آن‌ها مالیات دریافت می‌کردند، می‌توان به نواحی‌ای چون هرموز، مکران، سیرجان و جیرفت اشاره کرد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۸۸، ۴۸۶، ۴۰۲، ۳۷۴؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۶۳، ۵۸؛ خوافی، ۱۳۴۰: ۳۶۵/۱). روش ضمان همواره در مورد واگذاری امتیاز مالیات‌گیری کامل یک منطقه به کار نمی‌رفت، بلکه گاهی امتیاز جمع‌آوری یک نوع مالیات (به طور مثال مالیات قبچور) را به مقاطعه به افراد می‌دادند؛ که خود موجبات سوء استفاده و افزایش فشارها را فراهم می‌کرد (رضوی، ۱۳۹۰: ۳۳۱). در این مورد یعنی به مقاطعه دادن برخی مالیات‌ها در دوره حکومت قراختاییان گزارشی وجود ندارد؛ اما با توجه به همزمانی حکومت قراختاییان کرمان با حکومت مغولان و ایلخانان از یک طرف، و تأثیرپذیری نظام دیوانی و اداری حکومت قراختاییان از مغولان و ایلخانان از طرف دیگر، می‌توان این احتمال را داد که مقاطعه برخی از انواع مالیات‌ها آن چنان که در میان مغولان و ایلخانان رواج داشته است، در میان قراختاییان کرمان نیز وجود داشته است. در هر صورت، آنچه که مهم می‌نماید، این است که مقاطعه‌کاری مالیاتی که مغولان آن را بنیان نهاده بودند، از مهم‌ترین دلایل موقعیت و شرایط اسفناک رعیت، خاصه زارعان یکجانشین، به شمار می‌رفت (پطروشفسکی، ۱۳۹۰: ۲۳۶/۵).

۲-۱-۵. دریافت مالیات به صورت جنسی: یکی دیگر از عوامل مؤثر بر تشدید فشارهای مالیاتی بر مردم دریافت مالیات به صورت جنسی بود. از جمله مالیات‌هایی که در دوران قراختاییان به صورت جنسی دریافت می‌شد، می‌توان به: قبچور، علف و علوفه، طرح و اخراجات اشاره کرد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۳۳۶، ۳۳۲، ۱۷۸؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۳۰؛ همدانی، ۱۳۵۸: ۱۸؛ پورمهدی‌زاده، پرگاری، روستا، ۱۴۰۲: ۲۴۴، ۲۴۹). بنا به نوشته پطروشفسکی، شیوه وصول مالیات به صورت جنسی رابطه مستقیمی با سقوط عمومی اقتصاد ایران در قرن سیزدهم میلادی و کاهش

اهمیت تولیدات کالایی داشته است (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۷۱۲/۲)؛ چراکه حکام و محصلان مالیاتی می‌توانستند بیش از حد معین از مردم مالیات دریافت کنند و عوارض جدید وضع کنند (لمبتن، ۱۳۴۵: ۱۷۰). در واقع، عواملی که در این مورد دست محصلان مالیاتی را باز می‌گذاشت که فشار بیشتری بر مردم وارد کنند، از یک طرف ناشی از تفاوت روش کیل یا به عبارت بهتر، یکسان نبودن اوزان و پیمانها در نواحی مختلف و از طرف دیگر، ناشی از مشکل پول نقد بود؛ چراکه مردم همیشه پول نقد نداشتند. لذا این عوامل دستاویز مناسبی شده بود تا اولاً مالیات را به صورت جنسی و ثانیاً تحت عنوان اختلاف پیمانها به اموال رعیت دست اندازی کنند (لمبتن، ۱۳۷۲: ۲۱۰؛ حسینی، بیات، ۱۳۹۷: ۲۰). به همین دلیل یکی از مسایل اساسی برای کاهش فشارهای مالیاتی در این بخش مرتفع گرداندن مشکلات مربوط به تفاوت اوزان و اختلاف پیمانها بود، چنان‌که نخجوانی هم بر این موضوع تأکید کرده بود. وی در این باره می‌نویسد: «قضیه کیلان و دیگر بدعت‌ها را که متعدیان احداث کرده‌اند، به کلی مرتفع کردن چه واجب کند که جمعی فاسق فاجر، اموال بندگان خدای را به هر حیل و بهانه ستانند و از آن خزانه را فایده‌ای نرسد و رعایا شکسته‌حال شوند» (نخجوانی، ۱۳۹۰: ۱۷۵/۱). لذا به دلیل مشکلات ناشی از تفاوت اوزان که در تمام مملکت شایع بود، غازان‌خان دستور داد تا اصلاحاتی در این زمینه یعنی یکسان‌سازی اوزان انجام گیرد که نهایتاً براساس دستور وی معیارهای اندازه‌گیری و اوزان مملکت براساس نظام تبریز مشخص و یکسان‌سازی شد (حسینی، بیات، ۱۳۹۷: ۲۰). و از طرفی، برای این‌که فشارهای ناشی از وصول مالیات به صورت جنسی از رعایا برطرف شود، فرمان داد که اساساً مالیات‌ها را به نقد بگیرند نه به جنس؛ و اگر کسی از رعایا جنس بیاورد، باید آن را به بازار برد و بفروشد و زر نقد تحویل دهد (همدانی، ۱۳۵۸ الف: ۲۵۴). چنان‌که اشاره شده است، در پرداخت نقدی امکان سوء استفاده کمتر بود (رضوی، ۱۳۹۰: ۳۲۷).

۲-۱-۶. تعیین میزان مالیات بر حسب استطاعت مالی افراد: یکی دیگر از عوامل مؤثر بر تشدید فشارهای مالیاتی تعیین میزان مالیات بر حسب استطاعت مالی افراد بود، چراکه میدان وسیعی برای خودکامگی و سوء استفاده عمال حکومتی فراهم می‌آورد؛ زیرا هیچ‌گونه موازین و مقیاس دائمی در ارتباط با اوضاع مالی اشخاص وجود نداشت. از این رو محصلین مالیاتی می‌توانستند مبالغی بیش از توان افراد از آن‌ها اخذ کنند (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۷۰۲/۲-۷۰۳). از نمونه‌های دریافت مالیات به این روش می‌توان به دوران حکومت محمدشاه قراختایی اشاره کرد. چنان‌که آمده است، وی دستور داد مالیات‌ها را بر حسب ثروت و توان مردم از آن‌ها دریافت کنند (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۸۹). اگرچه این دستور محمدشاه قراختایی اقدامی در جهت سامان دادن به اوضاع مالیاتی بود، اما دست محصلین مالیاتی و سوء استفاده‌گران را برای اجحافات مالیاتی باز می‌گذاشت.

۲-۱-۷. رقابت سران دیوانی برای دستیابی به جایگاه بهتر: از عوامل مؤثر دیگر بر تشدید فشارهای مالیاتی رقابت میان سران دیوانی برای دستیابی به مناصب بالاتر بود؛ چنان‌که برخی از سران حکومتی برای این‌که به مقصود خود دست یابند و نیز کفایتی از خود نشان دهند، سعی می‌کردند کفایت خود را با جمع‌آوری مالیات و فشار بیشتر بر مردم نشان دهند. چنان‌که خواجه ظهیرالملک شرف‌الدین حسن مستوفی که سودای وزارت در سر

می‌پروراند، برای این‌که کفایت خود را نشان دهد، «انگشت بحث به هر سوراخ مدخلی درمی‌کرد و به حق و باطل و حلال و حرام حطامی بیرون می‌آورد» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۱۷).

۸-۱-۲. **سوء عملکرد شاهزادگان و عمال حکومتی:** یکی دیگر از عوامل مؤثر بر افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم سوء عملکرد و رفتار شاهزادگان و عمال حکومتی با مردم بود. به این صورت که هرگاه فرصتی به دست می‌آوردند، شروع به دریافت مبالغی از مردم می‌کردند. چنان‌که معزالدین ملک‌شاه - داماد جلال‌الدین سیورغتمش - در غیبت سلطان قراختایی فشارهای مالیاتی زیادی به مردم وارد آورد و توانست «اموال و املاک بسیار از ظلم و بیداد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۷) برای خود بیندوزد. و یا این‌که تاج‌الدین امیران از عمال ناحیه بم پس از رفتن حجاج سلطان مقدار زیادی مالیات از مردم به بهانه خرجی سلطان گرفت، و برای این کار «محصلان بی‌محابا بر کار کرد» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۳۷۴). در واقع باید این عامل را ناشی از ضعف نظام نظارتی در نظام مالیاتی قراختایی دانست. محصلان مالیاتی که به عنوان نیروی اخذ و جمع‌آوری مالیات از مردم به شمار می‌آمدند، به عنوان اهرم فشار بر مردم عمل می‌کردند و در این راه از هیچ نوع اعمال غرض‌ورزانه و سودجویانه روی‌گردان نبودند (اشپولر، ۱۳۷۴: ۳۱۰). و به روش‌های مختلف چون «تخویف و ترهیب» (یعنی تهدید و ارعاب) (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۰۴)، به زخم چوب و شکنجه و سیاط (به معنی تازیانه‌ها) عظیم (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۰۰؛ نخجوانی، ۱۳۹۰: ۱۰۶/۱)، به سفاهت و دشنام (نخجوانی، ۱۳۹۰: ۱۱۵/۱) سعی می‌کردند مبالغی از مردم دریافت کنند و چنان‌چه کسی را نمی‌یافتند، با کمک افرادی موسوم به چربیان اقدام به پیدا کردن مردم می‌کردند و بدین وسیله از آن‌ها مالیات دریافت می‌کردند (یوسفی، ۱۳۵۰: ۳۸۴). «چربیان را صنعت آن بود که به هر وقت ایلچی رسیدی پیش رو، او را در پیش گرفته به در خانه‌ها می‌رفتند که این جا فرود می‌آید، چیزی می‌ستندند و آن روز کمابیش دویست خانه باز می‌فروختند» (همدانی، ۱۳۵۸: ۳۵۶). در واقع، چربیان افراد شرور و آدم‌فروش هر منطقه بودند که آشنایی کامل به خانه‌ها و افراد داشتند و محصلان پس از وارد شدن به یک منطقه با کمک آن‌ها مردم پنهان شده در گوشه و کنار را به دام می‌انداختند و در مقابل آن وجهی از محصلان دریافت می‌کردند و در صورتی که مردی را نمی‌یافتند، زنان و فرزندان آن‌ها را به عنوان گروگان با خود می‌بردند (پطروشفسکی، ۱۳۹۰: ۲۳۵) و آن‌ها را شکنجه می‌دادند تا مردانشان خودشان را نشان دهند و چه بسا زنانی زیر شکنجه آن‌ها به قتل می‌رسیدند و یا مورد تعرض جنسی واقع می‌شدند (نخجوانی، ۱۳۹۰: ۱۰۶/۱-۱۰۷). در واقع، باید گفت این رفتار محصلان تا حد زیادی تحت تأثیر صاحب منصبان عالی‌رتبه بود که تلاش می‌کردند هر چه بیشتر اموال مردم را به یغما برند. از این رو بدیهی بود که کارمندان معمولی هم تلاش کنند که از این غنیمت سهمی داشته باشند (اشپولر، ۱۳۷۴: ۳۱۲-۳۱۳). از این رو، مالیات‌ها را به دلخواه خود اخذ می‌کردند و تحت بهانه‌های گوناگون بر میزان آن می‌افزودند (نخجوانی، ۱۹۷۶: ۵۹/۲)، لذا وجود افراد دون‌پایه در دستگاه مالیاتی تا حد زیادی فساد دستگاه مالیاتی را نشان می‌دهد. به همین دلیل همواره توصیه می‌شد که عاملان و محصلانی باید بر کار گماشت که «سیر با ثروت» باشند؛ چراکه عاملی که سیر باشد «از مال رعیت دست کوتاه دارد» (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۱۱). خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی معتقد بود که عاملان باید به هشت خصلت آراسته باشند: اول عدل و راستی، دوم امانت، سوم کفایت، چهارم دانستن وجوه عمارت و کدخدایی؛ که از کجا باید انگیخت و زیادت از کجا باید برداشت، پنجم خود را متوسط دارد تا بر مؤدی رفعی نکند، ششم همّت زیرا سبب عمارت قری و بلاد، و

موجب رفاهیت عباد است، هفتم مروت و هشتم عفاف به کفاف؛ یعنی بیش از کفایت خود از رعیت طمع ندارد و به مرسوم و اقطاعی که از دیوان او را معین شده، قناعت کند و پاکدامنی و راست‌دستی شعار و دثار خود سازد (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۱۲).

۲-۱-۹. ایجاد رقابت بین شاهزادگان قراختایی بر سر حکومت کرمان به وسیله حکومت مرکزی: یکی دیگر از مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم ایجاد رقابت بین شاهزادگان قراختایی بر سر حکومت کرمان بود؛ چراکه در سایه این رقابت‌ها بود که درآمد دیوانی حکومت مرکزی افزایش می‌یافت و این راهکاری بود که مغولان و سپس ایلخانان در کرمان به اجرا گذاشتند (باستانی پاریزی، ۲۵۳۵: ۲۴۶/۱). در توضیح این امر باید چنین بیان داشت که در ابتدای حکومت قراختاییان، میزان مالیات پرداختی حکومت قراختاییان به مغولان مختصر و به دو صورت نقدی و جنسی بود (حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۵۴/۳). چنان‌که جوینی هم اشاره کرده است: رکن‌الدین سلطان قراختایی هر ساله «مالی که مقرر بود از بالش و شتر، به امرا که منصوب بود، می‌رساند» (جوینی، ۱۳۷۸: ۲۱۵/۲). اما به مرور زمان با ارسال شحنگان و باسقاقان مغولی به دربار قراختاییان و نظارت آن‌ها بر نظام مالیه کرمان به تدریج پرداخت این مالیات صورت روشن‌تری به خود گرفت؛ چنان‌که در زمان سیورغتمش میزان مالیات پرداختی کرمان به دربار ایلخانان مبلغ دویست و ده هزار دینار تعیین شد، اما همین میزان نیز به تدریج و با شروع رقابت‌های میان شاهزادگان قراختایی بر سر حکومت افزایش یافت؛ به طوری که در ابتدای حکومت سلطان محمدشاه میزان آن به سیصد هزار دینار افزایش یافت (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۷؛ میرخواند، ۱۳۸۰: ۳۳۸۹/۴). لذا شاهزادگان قراختایی برای این‌که حکومت را برای خود نگاه دارند، مبالغ زیادی به عنوان مالیات متقبل می‌شدند که همه این‌ها نتیجه‌ای جز افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم نداشت. در واقع یکی از مشکلاتی که حکومت‌های محلی، مثل قراختاییان کرمان با آن مواجه بودند، این بود که این حکومت‌ها ضمن این‌که می‌بایست برای تأمین هزینه‌های حکومت خود مبالغ زیادی را به صورت مالیات از مردم دریافت کنند، مجبور بودند برای تأمین مالیات پرداختی به حکومت مرکزی نیز میزان قابل توجهی مالیات از مردم بگیرند و همین موضوع سبب افزایش فشارهای مالیاتی بر مردم می‌شد. در واقع، باید گفت این موضوع دست‌آویز مناسبی برای این حُکام بود تا از این طریق بیشتر مردم را تحت فشار قرار دهند، و مالیات بیشتری از آن‌ها دریافت کنند. اما در عین حال، خود این حکام با ترفندهای مختلف سعی می‌کردند از زیر پرداخت مالیات به حکومت مرکزی شانه خالی کنند. بر همین اساس از روش‌هایی برای فرار از پرداخت مالیات استفاده می‌کردند.

۲-۲. روش‌های فرار مالیاتی حُکام قراختایی

به طور کلی مهم‌ترین روش‌هایی که حکام قراختایی برای فرار از پرداخت مالیات به ایلخانان به کار می‌بردند می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۲-۲-۱. وقف: یکی از روش‌های فرار مالیاتی حُکام قراختایی استفاده از سنت وقف بود. در واقع، از آنجایی که موقوفات از معافیت مالیاتی برخوردار بودند و چیزی به دیوان مرکزی پرداخت نمی‌کردند (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۴۶۵/۲)، مورد توجه حُکام قراختایی قرار گرفتند. این اقدام ضمن آن‌که باعث محبوبیت آن‌ها در بین مردم می‌شد،

چند فایده مهم دیگر برای آن‌ها به دنبال داشت: اولاً زمین‌ها و اراضی‌ای که به صورت وقف درمی‌آمدند، از خطر به اینجو درآمدن به وسیله مغولان در امان می‌ماندند و ثانیاً منافع حکام کرمان را که از متولیان ملک‌های وقفی به شمار می‌آمدند، تأمین و حفظ می‌کرد (ترکمنی آذر، ۱۳۸۹: ۱۴)؛ چراکه فقط بخشی از درآمد موقوفات صرف نگهداری مؤسسات مذهبی و خیریه می‌شد و بخش عمده آن نصیب متولیان وقف می‌گردید (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۴۶۳/۲). به همین دلیل، ترکان‌خاتون قراختایی - که عمده موقوفات قراختاییان مربوط به زمان وی می‌باشد - در وقف زمین‌ها و بناها تأکید کرده بود که تولیت اوقاف «مفوض است به پادشاهی که سریر سلطنت بدو آراسته باشد از فرزندان و غیرهم» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۲۹). از این رو تبدیل اراضی مزروع، ده‌ها و نهرها و اشجار به اراضی موقوفه راهی برای افزایش درآمد حکومت قراختایی و فرار از فشارهای مالیاتی مغولان و ایلخانان به شمار می‌رفت؛ چراکه با بررسی موقوفاتی که در این زمان صورت گرفته است، می‌توان دریافت که عمده این وقفیات را ده‌ها و روستاها، بستان‌ها و نخلستان‌هایی تشکیل می‌دادند که به لحاظ درآمدهای مالیاتی اهمیت داشتند. نشانه دیگری که تأیید می‌کند که حکام قراختایی از وقف به عنوان روشی برای فرار مالیاتی استفاده می‌کردند، این است که اوقاف آن‌ها مورد تأیید علمای آن زمان از جمله مولانا شهاب‌الدین که تولیت قضای مظالم را برعهده داشت، نبوده است؛ چنان‌که مولانا شهاب‌الدین بعد از مرگ ترکان‌خاتون فتوی به بطلان اوقاف آن ملکه می‌دهد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۴۲-۴۳). در واقع، چنان‌که پطروشفسکی اشاره کرده است، اوقاف می‌بایست به وسیله روحانی‌ای که صدرالصدور نامیده می‌شد، تأیید اصالت می‌شد (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۴۶۶/۲) از این رو عدم تأیید اصالت اوقاف از طرف یکی از برجسته‌ترین علمای زمان قراختاییان تا حد زیادی سوء استفاده حکام قراختایی از وقف را نشان می‌دهد. به همین دلیل، پادشاه‌خاتون برای این‌که فتوای مولانا شهاب‌الدین را بی اعتبار کند، مولانا شهاب‌الدین را عزل و شخص دیگری به نام برهان‌الدین برهان‌شاه را به جای وی منصوب می‌کند. به این صورت پادشاه‌خاتون موقوفات مادر را حفظ می‌کند (خیراندیش، ۱۳۷۹: ۲۹).

از جمله موقوفاتی که به وسیله ترکان‌خاتون وقف شده بودند، می‌توان به: وقف قریه‌های باغین، کاثویه، رودان، رقاباد، ورک، شورآباد، شاه‌یجان، کرمانشاهان، صوفیان و قریه‌های جوین اشاره کرد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۲۸، ۴۲۶، ۴۲۱، ۳۴۶، ۳۴۴) و از جمله باغ‌ها و نخلستان‌ها که به وسیله ترکان‌خاتون وقف شده بود، می‌توان به باغ لاجین در ده زریسف و نه پاره نخلستان از بساتین عبدالآباد خبیص به همراه کلیه «حقوق و مرافق و اغراس و اشجار و شرب معین کاریز عبدالآباد» اشاره کرد (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۳۴۶، ۴۲۱). علاوه بر ترکان‌خاتون، برخی دیگر از حکام قراختایی همچون سلطان رکن‌الدین قراختایی، جلال‌الدین سیورغتمش، و پادشاه‌خاتون قراختایی دارای موقوفاتی بودند که موقوفات آن‌ها هم به لحاظ درآمدهای مالیاتی دارای اهمیت بود؛ چنان‌که نوشته‌اند پادشاه‌خاتون ده‌های زیادی وقف کرده بود (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۹؛ باستانی پاریزی، ۱۳۶۷: ۱۷۰).

۲-۲-۲. **بهربرداری از اغتشاشات و ضعف حکومت مرکزی:** یکی دیگر از روش‌های حکام قراختایی برای عدم پرداخت مالیات به دربار ایلخانان سوء استفاده از اغتشاشات و درگیری‌ها بود. چنان‌که جلال‌الدین سیورغتمش در درگیری میان سلطان احمدتکودار و ارغون‌خان بر سر حکومت، از پرداخت مالیات به ارغون‌خان سر باز زد و شیرین‌آقا را که از قبل شاهزاده ارغون‌خان برای دریافت مالیات به دربار آمده بود، «تمکین نداد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۳۶۲).

۵۵). و یا این که در جریانات بعد از مرگ ارغون خان که برخی از ملوک اطراف همچون اتابکان لرستان و یزد که دست به خودسری زده بودند و از پرداخت مالیات به حکومت مرکزی سر باز زده بودند (آیتی، ۱۳۷۲: ۱۴۰)، سلطان جلال الدین سیورغتمش هم از شرایط استفاده کرد و از ادای مال سر باز زد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۶۳).

۲-۲-۳. پرداخت رشوه: یکی دیگر از روش‌های فرار مالیاتی حُکام قراختایی پرداخت مبالغی رشوه به شحنگان و بیتکچیان ایلخانان بود. در واقع، حُکام با همدست کردن شحنگان و بیتکچیان ضمن این که می‌توانستند هر قدر که بخواهند از مردم مالیات دریافت کنند، می‌توانستند از پرداخت مالیات نیز سر باز زنند و چیزی به خزانه نرسانند (یوسفی، ۱۳۵۰: ۳۸۲). این روش معمولی بود که حُکام از آن استفاده می‌کردند. چنان که حُکام قراختایی نیز مدام از این شیوه استفاده می‌کردند و از پرداخت مالیات سر باز می‌زدند و چنان‌چه به یارغو کشیده می‌شدند، مجدداً مبالغی دیگر رشوه می‌دادند و خود را از مهلکه نجات می‌دادند (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۸۳-۸۴؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۸: ۷۲/۳-۷۳).

۲-۳. روش‌های فرار مالیاتی رعایا

در مقابل فشارها و تعدیات مختلف عمال حکومتی، رعایا هم برای رهایی از این فشارها دست به راهکارهایی می‌زدند که بنا به نوشته اشپولر معمولاً در مناطق مختلف یکسان بود (اشپولر، ۱۳۷۴: ۳۱۳). از مهم‌ترین این روش‌ها میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

۲-۳-۱. ترک محل زندگی و رفتن به مکانی دیگر: ترک محل زندگی از روش‌هایی بود که رعایا برای فرار از دست محصلین مالیاتی انجام می‌دادند. در واقع، باید گفت از آنجایی که در سیستم مالیات‌گیری نام رعایا در دفاتر مالیاتی هر منطقه ثبت می‌شد، برخی از رعایا هم برای این که از شر مالیات دادن رها شوند، «جلای وطن می‌کردند و در ولایت‌های غریب خان و مان می‌ساختند» (همدانی، ۱۳۵۸ الف: ۲۴۸). چنان‌که بسیاری از رعایای کرمان به واسطه ظلم و بیدادگری‌های مالیاتی در زمان معزالدین ملک‌شاه که در نبود سلطان جلال‌الدین سیورغتمش حکومت کرمان را به دست گرفته بود، محل زندگی خود را رها کرده و به مناطق دیگر کوچ کردند. در این باره آمده است: «اموال و املاک بسیار از ظلم و بیداد بیندوخت و خلق آن ولایت را به بلای غلا و معانات عنای جلا مبتلا گردانید» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۷، ۵۸) و یا این که در ناحیه بم چنان‌که خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی اشاره می‌کند، مردم این منطقه «به سبب تفاوت و تکلیفات دیوانی و تواتر حوالات سلطانی و به واسطه قلان و قبحچور و چریک و اخراجات متفرقه مستأصل شده بودند» از شهر و دیار خود گریخته و به مناطق دیگر کوچ کردند (همدانی، ۱۳۵۸ ب: ۱۸، ۱۹). اما با زیاد شدن تعداد غایبان، دستگاه حکومت نیز افرادی را برای بازگرداندن افراد غایب مأمور می‌کرد تا آن‌ها را وادار به بازگشت کنند (همدانی، ۱۳۵۸ الف: ۲۴۹). چنان‌که سلطان محمدشاه قراختایی دستور داد تا مردم کرمان را که پراکنده شده بودند، دوباره به آن سامان بازگردانند (اشپولر، ۱۳۷۴: ۱۶۰).

۲-۳-۲. مخفی و متواری شدن: از روش‌های دیگر رعایا برای فرار از دست محصلین مالیاتی مخفی و متواری شدن بود. آن‌ها در مدتی که مأموران مالیاتی در منطقه مشغول جمع‌آوری مالیات بودند، «در زوایه تبطیل و تعطیل، مخفی و متواری می‌گشتند» (تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۳۳۶). از این رو، برای این که بتوانند به موقع و پیش از رسیدن محصلین

متواری و مخفی شوند فردی را به دیده‌بانی معین می‌کردند و این فرد همین‌که آمدن محصلی را مشاهده می‌کرد، به سرعت به اهالی خبر می‌داد و آن‌ها متواری و مخفی می‌شدند (همدانی، ۱۳۵۸ الف: ۲۴۹).

۲-۳-۳. مخفی کردن خانه‌ها: بنا به نوشته فضل‌الله همدانی در اکثر شهرها برخی از رعایا برای این‌که ایلچیان نتوانند در خانه‌های آن‌ها فرود بیایند، در خانه‌های خود را مخفی می‌کردند، و یا این‌که برای خانه‌های خود راه‌گذرهای بسیار باریک تعبیه می‌کردند تا «ایلچیان به چنان گذرگاه‌ها میل نکنند که فرود بیایند» (همدانی، ۱۳۵۸ الف: ۲۴۹-۲۵۰).

۲-۳-۴. پرداخت رشوه به محصلین مالیاتی: یکی دیگر از راهکارها و روش‌های فرار مالیاتی که مردم به کار می‌بردند، پرداخت مبالغی پول به صورت داوطلبانه به عنوان رشوه به تعدادی از محصلان بود تا از این طریق هم‌جان خود را در امان نگه دارند و هم شرک باقی محصلان را از سر خود کوتاه کنند (اشپولر، ۱۳۷۴: ۳۱۳). چنان‌که مردم کرمان برای این‌که خود را از دست فشارهای مالیاتی رکن‌الدین محمود قراختایی برهانند، مبالغی به عنوان رشوه در این راه خرج کردند (تاریخ سیستان، ۱۳۳۶: ۴۱۱-۴۱۲).

۲-۴. عوامل مؤثر بر فرارهای مالیاتی

به طور کلی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر فرارهای مالیاتی در حکومت قراختایان کرمان را می‌توان ناشی از عوامل زیر دانست:

۱. تعدیات و فشارهای محصلین مالیاتی و نحوه برخورد آن‌ها (مطالبات خودسرانه).

۲. سنگین بودن و ناعادلانه بودن مالیات‌ها و عدم تناسب میان پرداخت‌ها و درآمدها.

۳. فقدان فهرست‌های دقیق مالیاتی.

۴. ضعف نظارتی دستگاه مالیه حکومت بر دریافت‌ها و پرداخت‌ها.

۵. نبود ضمانت پرداختی برای رعایا

۲-۵. تأثیر فشارها و فرارهای مالیاتی بر ساخت تمدنی شهرها و روستاهای کرمان

بی‌شک تعدیات مالیاتی که باعث فرار تعداد بسیاری از مردم می‌شد، آثار سوئی به دنبال داشت که از جمله آن‌ها می‌توان به ویرانی مناطق شهری و روستایی و مزارع اشاره کرد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۸۷)، که خود نتایج و پیامدهای بدتری به دنبال داشت. در واقع، باید گفت ویرانی مزارع و روستاها که مساوی سقوط کشاورزی بود (پطروشفسکی، ۱۳۵۷: ۴۴۶/۲)؛ باعث بروز قحطی‌های بسیار می‌شد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۸، ۸۸)؛ چنان‌که خود این قحطی‌ها زمینه‌ساز افزایش قیمت‌ها، شورش‌ها و افزایش ناامنی و تاراج و تخریب شهرها می‌شد (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۵۷-۵۸، ۶۱؛ نطنزی، ۱۳۳۶: ۲۹) چنان‌که همزمان با حکومت محمدشاه قراختایی آمده است:

«در داخل شهر عاصیان و یاغیان دست به تاراج و نهب اموال و قصد جان‌ها و غارت خان و مان‌ها و تعذیب ارباب بیوتات و تخریب اسواق و محلات برآوردند... منتزهات و بساتین بیرون خاویه علی عروشها شد... مزارع و مواضع آن چون دل عاشقان خراب و چون روی کار هنرمندان بی‌آب ماند... سرای‌های خوش و بناهای دلکش و

بقاع طرب‌فزای ... چنان شد که درک اسفل، فردوس اعلائی آن شد و خارستان نگارستان آن شد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۸۷).

به همین دلیل خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که به این اثرات واقف بود، دستور می‌دهد مردم ناحیهٔ بم را که به خاطر فشارهای مالیاتی زیاد جلای وطن کرده بودند، بازگرداند تا به این صورت «موضع خراب و مزارع بر ایشان به حال عمارت و زراعت بازآید» (همدانی، ۱۳۵۸: ۱۹).

۳. نتیجه‌گیری

مالیات در همهٔ ادوار تاریخی ایران، جایگاه ویژه‌ای در تأمین مالی و هزینهٔ حکومت‌ها داشته است، به طوری که وصول مالیات‌ها برای تمامی حکومت‌ها یک امر معمول و رایج بوده و نحوهٔ اخذ آن با توجه به نوع حکومت و سیاست مالیاتی شاهان و دولتمردان متفاوت بوده است. در این میان حکام قراختایی کرمان نیز همچون سایر حکومت‌ها برای ادارهٔ قلمرو خود به مالیات به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع مالی روی آوردند. آن‌ها در دوران حکومت خود انواع و اقسام مختلف مالیات‌ها اعم از مالیات‌های دائمی (همچون: قبیچور، قلان، چریک، تمغا، علف، علوفه، الاغ، طرح، حرز، گزیت) و مالیات‌های فوق‌العاده (همچون: توفیر و تفاوت، اخراجات، تکالیف دیوانی، صد یک، قسمت، جرمانه) را از مردم به طرق مختلف اعم از مستقیم و غیر مستقیم دریافت می‌کردند. وجود انواع و اقسام مالیات‌ها نه تنها فشار زیادی بر مردم این دیار وارد می‌کرد، بلکه عواملی چند این فشارها را تشدید می‌کرد؛ امری که پژوهش حاضر درصدد پرداختن بدان بود. لذا با توجه به آنچه در جریان متن بدان پرداخته شد، می‌توان نتیجه گرفت که عواملی همچون واگذاری اقطاع، واگذاری مناطق به افراد به شیوهٔ مواضعه، صدور برات، دریافت مالیات به صورت جنسی، تسعیر، تعیین میزان مالیات بر حسب استطاعت مالی افراد، رقابت سران دیوانی، ایجاد رقابت بین شاهزادگان قراختایی به وسیلهٔ حکومت مرکزی، سوء عملکرد شاهزادگان و عمال حکومتی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر افزایش فشارها و تعدیات مالیاتی در این دوره به شمار می‌رفته است.

در مقابل این افزایش فشارها، مردم این ناحیه هم برای فرار از پرداخت مالیات به روش‌هایی همچون ترک محل زندگی و رفتن به مکانی دیگر، مخفی و متواری شدن، مخفی کردن خانه‌ها، پرداخت رشوه به محصلین مالیاتی روی می‌آوردند. در واقع، باید گفت ضعف نظام مالیاتی قراختاییان، سنگین بودن و ناعادلانه بودن مالیات‌ها و عدم تناسب میان پرداخت‌ها و درآمدها، نبود ضمانت پرداختی برای رعایا این فرارهای مالیاتی را تشدید می‌کرد، چنان‌که این فرارهای مالیاتی تأثیر مخربی بر ویرانی مزارع و روستاها، بروز قحطی، شورش‌ها و افزایش ناامنی و تاراج و تخریب شهرها می‌گذاشت.

همان‌گونه که رعایای کرمان موظف بودند به حکومت قراختایی مالیات پرداخت کنند، حکام این حکومت نیز می‌بایست هر ساله مبالغی مالیات به حکومت مرکزی پرداخت کنند. چنان‌که میزان آن با گذشت زمان، و ورود باسقاقان و شحنگان مغولی از یک طرف صورت مشخص‌تر و واضح‌تری به خود گرفت و از طرف دیگر، بر اثر ایجاد رقابت و دخالت‌های حکومت مرکزی بین شاهزادگان قراختایی، بر میزان آن افزوده شد. اما در عین حال، حکام قراختایی نیز سعی می‌کردند از روش‌هایی برای فرار از پرداخت مالیات به حکومت مرکزی استفاده کنند؛ از

جمله این روش‌ها می‌توان به: روی آوردن به سنت وقف، بهره‌برداری از اغنشاشات و ضعف حکومت مرکزی و پرداخت رشوه به باسقاغان و شحنگان حکومت مرکزی اشاره کرد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

این مقاله مستخرج از رساله دکتری سحر پورمهدی‌زاده، دانشجوی دانشگاه خوارزمی تهران با عنوان «نظام مالیه و انواع مالیات در کرمان طی سال‌های ۶۱۹ تا ۱۱۳۳ ه.ق.» بوده است.

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آنهاست.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول: گردآوری داده‌ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیشنهاد مقاله؛

نویسنده دوم: استاد راهنمای رساله، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی و نهایی‌سازی مقاله.

نویسنده سوم: استاد مشاور رساله، مشارکت در طراحی پژوهش، نظارت بر پژوهش، مطالعه و بازبینی مقاله.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرات ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- اشپولر، برتولد. (۱۳۷۴). *تاریخ مغول در ایران*، ترجمه محمود میرآفتاب. ج ۵، تهران: علمی و فرهنگی.
- افضل الدین کرمانی، ابوحامد. (۲۵۳۶). *عقدالعلی للموقف الاعلی*. تصحیح علی محمد عامری، تهران: روزبهان.
- افضل الدین کرمانی، ابوحامد. (۱۳۳۱). *المضاف الی بدایع الازمان فی وقایع کرمان*. به تصحیح عباس اقبال، تهران: مجلس.
- آیتی، عبدالمحمد. (۱۳۷۲). *تحریر تاریخ و صاف*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی پژوهشگاه.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم. (۲۵۳۵). *وادی هفتواد بحثی در تاریخ اجتماعی و آثار تاریخی کرمان*. ج ۱، تهران: انجمن آثار ملی.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم. (۱۳۶۷). *از سیر تایپاز*. تهران: علم.
- پطروشفسکی، ایلیا پاولویچ. (۱۳۹۰). *تاریخ ایران کمبریج*، ترجمه تیمور قادری. ج ۵، قسمت دوم، تهران: مهتاب.
- پطروشفسکی، ایلیا پاولویچ. (۱۳۵۷). *کشاورزی و مناسبات ارضی در ایران عهد مغول*. ترجمه کریم کشاورز، ج ۲، تهران: نیل.
- پطروشفسکی، ا.پ؛ یان، کارل و اسمیت، جان ماسون. (۱۳۶۶). *تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایران در دوره مغول*. ترجمه یعقوب آژند، تهران: اطلاعات.
- پیگولوسکایان، و؛ یاکوبوسکی، آ.یو؛ پطروشفسکی، ای.پ؛ بلنیتسکی، آ.م. و استروبو، ال.و. (۱۳۵۳). *تاریخ ایران (از دوران باستان تا پایان سده هجدهم میلادی)*. ترجمه کریم کشاورز، تهران: پیام.

- ترکمنی آذر، پروین. (۱۳۸۹). «نقش هوشمندی و تدبیر سیاسی حکومتگران در ایجاد امنیت و توسعه جامعه (مطالعه موردی حکومت ترکان‌خاتون قراختایی در کرمان)». *جستارهای تاریخی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۱(۱)، ۲۰-۱.
- جوینی، علاءالدین عطاملک. (۱۳۷۸). *جهانگشای جوینی*. به تصحیح و اهتمام محمدبن عبدالوهاب، ج ۲، تهران: نقش قلم.
- حافظ ابرو، شهاب‌الدین عبدالله خوافی. (۱۳۷۸). *جغرافیای حافظ ابرو مشتمل بر جغرافیای کرمان و هرموز*. به تصحیح صادق سجادی، ج ۳، تهران: دفتر میراث مکتوب.
- حسینی، سیدمصطفی و بیات، علی. (۱۳۹۷). «سازمان اداره استیفا و نظام مالیاتی ایران در عهد ایلخانان براساس کتاب المرشد فی الحساب». *پژوهش‌نامه تاریخ تمدن اسلامی*، ۱(۱) ۵۱-۱، ۲۶-۷.
- خوافی، احمدبن محمد. (۱۳۴۰). *مجمعل فصیحی*. به تصحیح محمود فرخ، بخش دوم ج ۱، بی‌جا: باستان.
- خیراندیش، عبدالرسول. (۱۳۷۹). «اوقاف قراختاییان کرمان (نمونه‌ای از اقدامات وقفی فرمانروایان زن در تاریخ ایران)». *وقف میراث جاویدان*، ۲۹، ۳۲-۲۵.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. زیر نظر محمد معین و سیدجعفر شهیدی، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران.
- رضوی، ابوالفضل. (۱۳۹۰). *شهر، سیاست و اقتصاد در عهد ایلخانان*. تهران: امیرکبیر.
- روستا، جمشید و پورمهدی‌زاده، سحر. (۱۴۰۰). «تشکیلات نظامی و ساختار سپاه در حکومت قراختاییان کرمان». *فصلنامه علمی پژوهش‌نامه تاریخ اسلام*، ۱۱(۴۱)، ۱۲۳-۱۴۸.
- سراج، محسن. (۱۴۰۰). «اقطاع داری و تغییر مناسبات تولید کشاورزی در ایران دوران میانه». *نشریه پژوهش‌نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی*، ۱۱(۱)، ۱۸۴-۱۵۵.
- فروزانی، سیدابوالقاسم. (۱۳۹۴). *سلجوقیان از آغاز تا فرجام*. تهران: سمت.
- کناررودی، قربانعلی. (۱۳۸۷). «نظام مالیاتی مغولان و تأثیر آن در انحطاط و زوال شهرهای ایران». *پژوهش‌نامه تاریخ*، سال ۳، شماره ۱۲، صص ۱۱۲-۸۳.
- لمبتن، آن‌کاترین سواين فورد. (۱۳۷۲). *تداوم و تحول در تاریخ میانه ایران*. ترجمه یعقوب آژند، تهران: نی.
- لمبتن، آن‌کاترین سواين فورد. (۱۳۴۵). *مالک و زارع در ایران*. ترجمه منوچهر امیری، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مدرسی طباطبائی، حسین. (۱۳۶۲). *زمین در فقه اسلامی*. ج ۲، بی‌جا: فرهنگ اسلامی.
- منشی کرمانی، ناصرالدین. (۱۳۶۲). *سمط العلی للحضرة العلیا*. به تصحیح عباس اقبال، ج ۲، تهران: اساطیر.
- منشی کرمانی، ناصرالدین. (۱۳۹۴). *تاریخ قراختاییان کرمان*. به تصحیح و پژوهش مریم میرشمسی، تهران: محمود افشار با همکاری نشر سخن.
- میرخواند، محمدبن خاوندشاه بن محمود. (۱۳۸۰). *روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفا*. به تصحیح و تحشیه جمشید کیان فر، ج ۴، تهران: اساطیر.
- تاریخ سیستان. (۱۳۳۶). به تصحیح ملک الشعراى بهار، تهران: پدیده خاور.
- تاریخ شاهى قراختاییان کرمان. (۱۳۹۰). تصحیح، تحشیه و مقدمه محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران: علم.
- نخجوانی، محمد بن هندوشاه. (۱۳۹۰). *دستورالکاتب فی تعیین المراتب*. ج ۱، تهران: فرهنگستان هنر.

- نخجوانی، محمد بن هندوشاه. (۱۹۷۶). *دستور الکاتب فی تعیین المراتب*. ج ۲، به سعی و اهتمام و تصحیح عبدالکریم علی اوغلی علی زاده، مسکو: انستیتو خاورشناسی.
- نطنزی، معین الدین. (۱۳۳۶). *منتخب التواریخ*. به تصحیح ژان اوین، تهران: خیام.
- همدانی، رشیدالدین فضل الله. (۱۳۵۸) الف. *تاریخ مبارک غازانی: داستان غازان خان*. به تصحیح و اهتمام کارل یان، انگلیس: بی نا.
- همدانی، فضل الله. (۱۳۵۸) ب. *سوانح الافکار رشیدی*. به کوشش محمدتقی دانش پزوه، تهران: دانشگاه تهران.
- همدانی، رشیدالدین فضل الله. (۱۳۷۳). *جامع التواریخ*. تصحیح محمد روشن و مصطفی موسوی، ج ۲، تهران: البرز.
- یوسفی، غلامحسین. (۱۳۵۰). *مجموعه خطابه‌های تحقیقی درباره رشیدالدین فضل الله همدانی*. تهران: دانشگاه تهران.

References

- Afzal al-Din Kermani, Abuhamed. (1952). *Al-Mozaf ela badaye al-zaman fi vaghaye Kerman*. Edited by Abbas Eghbal, Tehran: Majles (in Persian).
- Afzal al-Din kermani, Abuhamed. (1977). *Eghd al-Ola lelmoghef al Ala*. Edited by Alimohammad Ameri, Tehran: Ruzbahan (in Persian).
- Ayati, Abdolmohammad. (1993). *Tahrir Tarikh Vassaf*. Tehran: Pazhuheshgah (in Persian).
- Bastani parizi, Mohammad Ebrahim. (1977). *Vadi Haftvad*. Discussion on the social history and historical canon, Tehran: Anjoman āsar melli (in Persian).
- Bastani parizi, Mohammad Ebrahim. (1988). *Az Sir ta Piyaz*. Tehran: Elm (in Persian).
- Boyl, J.A. (2011). *The Cambridge history of Iran*. Translated by Teymour Ghaderi, Tehran: Mahtab (in Persian).
- Dekhoda, Aliakbar. (1998). *Loghat nameh*. Under supervision Mohammad Moien and Jafar Shahidi, Tehran: University Tehran (in Persian).
- Forouzani, Aboulghasem. (2015). *Saljuqiyan az aghaz ta farjam*. Tehran: Samt (In Persian).
- Hafez Abroo, Shahab -al-Din. (1999). *Joghrafiyaye Hafez Abroo*. Edited by Sadegh Sajjadi, Tehran: Miras maktub (in Persian).
- Hamedani, Fazlollah. (1979). *Tarikh Mobarak Ghazani*. Edited by karl Yan, England: Beina (in Persian).
- Hamedani, Fazlollah. (1994). *Jame al-Tawarikh*. Edited by Mohammad Roshan and Mostafa Roshan, Tehran: Alborz (in Persian).
- Huseini, Mostafa & Bayat, Ali. (2018), 'The organization of Stifa administration and the tax system of Iran during the reign of the Ilkhanids based on the book of Al-Murshid fi al-Hesab'. *Journal for the History of Islamiv Civilization*, 51(33), 7-26. (in Persian).
- Juwayni, Atamalek. (1999). *Tarikh Jahan-gosha*. efforts to refine and mohammad ibn Abd al-vahhab, Tehran: Ghalam (in Persian).
- Kenarroodi, Qorbanali. (2009). "The tax system of the Mongols and Its effect on the decline and decay of Iranian cities", *journal of Researcher Tarikh*, 3(12), 83-112. (in Persian).
- Khafi, Ahmad. (1961). *Mojmal al-Fasihi*. Edited by Mahmud Farrokh, Bija: Bastan (in Persian).
- Kheyrandish, Abol al-rasul. (2000). 'Endowment of Qara-khiti of Kerman (an example of endowment actions of female rulers in the histoty of Iran)'. *Journal for Endowment of eternal legacy*, 29(1), 25-32 (in Persian).
- Lambton, Ann katrin. (1966). *Malek va Zare dar Iran*. Translated by Manuchehr Amiri, Tehran: Bongah tarjome and nashr ketab (in Persian).
- Lambton, Ann katrin. (1993). *Tadavom va Tahvvol dar Asiya-ye Miyaneh*. Translated by Yaghoob Azhand, Tehran: ney (in Persian).
- Mirkhand, Mohammad. (2001). *Roze al-Safa*. Edited by Jamshid Kiyan far, Tehran: Asatir (in Persian).
- Modarresi-Tabatabaie, Hosein. (1983). *Zamin dar Fegh-he Eslami*. N.p.: Islamic culture (in Persian).
- Monshi Kermani, Naser-al-Din. (1983). *Semt al-ola Lel Hazratel Oliya*. Edited by Abbas Ighbal, Tehran: Asatir (in Persian).
- Monshi Kermani, Naser-al-Din. (2015). *Tarikh kara khataiyan Kerman*. Edited by Maryam Mirshamsi, Tehran: Mahmud Afshar and Sokhan (in Persian).
- Nakhjavani, Mohammad. (1979). *Dastur -al- Kateb fi Taein al- Marateb*. Edited by Abdol -al- Karim Alizadeh, Moscow: Institute of Oriental Studies (in Persian).
- Natanzi, Moien al-Din. (1957). *Montakheb al- Tavarikh*. Edited by Zhan oben, Tehran: Khayyam (in Persian).
- Petroshefski, A.P. (1978). *Keshavarzi va Monasebate Arzi dar Iran-e ahd-e Moghol*. Translated by Karim Keshavarz, Tehran: Nil (in Persian).
- Petroshefski, AP; Karl, Y, & Mason smit, Jan. (1987). *Tarikh-e Ejtemai- Eghtasadi Iran dar dowre Moghol* Translated by Yaghoob Azhand, Tehran: Ettelaāt (in Persian).

- Pigoloskaya, N. Yakubosky, A. Petroshefski, A. Belnitsky, A. & Strobova, A. (1974). *History of Iran (from ancient times to the end of the 18th century AD)*. Translated by Karim Keshavarz, Tehran: Payam (in Persian).
- Razavi, Abolfazl. (2011). *Shahr, Siyasat va Eghtesad dar ahd-e Ilkhanan*, Tehran: Amir Kabir (in Persian).
- Roosta, Jamshid & Pourmehdizadeh, Sahar. (2018). 'Military organization and structure of the army in the Qara-khitayan government of Kerman', *Quarterly Research Journal of Islamic History*, 11(41): 123-148. (in Persian).
- Seraj, Mohsen. (2018). "Feudalism and changes in agricultural production relations in medieval Iran". *Journal of Social and Economic History*, 10(1): 155-184 (In Persian).
- Spuler, Bertold. (1995). *Tarikh moghol dar Iran*, Translated by Mahmud Miraftab, Tehran: scientific and cultural. (in Persian).
- Tarikh Shahi Qara- khataeyane Kerman*. (2011). Edited by Mohammad-ebrahim, Bastani Parizi, Tehran: Elm (in Persian).
- Tarikh Sistan*. (1336). Edited by Malek al-Shoara, Tehran: Padide khavar (in Persian).
- Torkamani azar, Parvin. (2010). "The role of intelligence and political tact of rulers in creating security and development of society (a case study of Turkan khatun Qara-khiti government in Kerman)". *Journal Historical study and research Institute of Humanities and Cultural studies*, 1(1):1-20 (in Persian).